

ISSN 1401-2117
Årg 4 Nr 1

"Hänna köm ägge bårte katta!" ⁽¹⁾

DAUM-KATTA

VÅRBLAD FRÅN DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ, 1997

Kattligt majligt soligt trams

- Egentligen är jag en kattkatt, sa vår fyrfota idol från halvdunklet högt uppe på arkivskåpet. Så har det stått i DAUM-KATTA. Jag är kattens idé förkroppsligad. Jag är ingens slav, ingens herre. Det oväntade, oförutsägbara är min passion. Mina tankar flyger, jag skådar världen från arkivets skåp. Vem fångar mina majtankar i sin håv?

- Du talar i gåtor. Har du blivit filosof? Vill du verkligen att vi ska försöka fånga dina tankar?

- Det gåtfulla, onåbara drömmer alla katter om. Alla i arkivsalen borde känna sig omsvärmade av möjligheten att finna det oväntade, upptäcka det otänkta. Se in i mina ögon och upptäck äventyret.

- Det verkar riskabelt.

- Jag är ganska belåten med min yttre uppenbarelse. Sardinerna - från Konsum på Teg - håller mig i trim. Men den andliga gymnastikens *Varför inte tvärtom?* är ändå viktigare för spänsten.

- Nu låter du otäckt revolutionär!!

- Mot prima sardiner levereras en bunt prima idéer, sa den självbelåtna katten och log insmickrande mot den strävsamma, idogt verksamma, något omtumlade - men plötsligt tankfulla

Personalen

⁽¹⁾ "Hänna köm ägge bårte katta!" Uttrycket finns belagt på många håll i Västerbotten och Norrbotten och betyder ordagrant 'Nu kommer ägget ur kattan'. Innebörden är ungefärligen - med ett annat uttryck som knyter an till djurvärlden: 'detta är pudelns kärna'.

Notiser, sen sist

- Förra polismästaren i Skellefteå, Filip Gerhardsson, med rötter i Vännfors by i Vännäs socken, är välbekant för sina skrönor på det sydvästerbottniska landsmålet. Nu har han varit på DAUM och spelat in ett antal av sina historier. Skrönorna finns överförda på CD och i detta nummer av DAUM-KATTA finns en intresseanmälan till hugade spekulanter som vill köpa denna kvalitetsvara. Hör av er!
- Sune Johansson, spelman från Vännäs och mångårig ordförande i Västerbottens spelmansförbund, håller på att gå igenom sin unika notsamling som så småningom överläts till DAUM. Vi är på arkivet stolta och glada över detta och vet att samlingen blir till stort gagn för intresserade spelmän och musikforskare.
- På DAUM uppordnas för närvarande en stor samling Karl Tirén-material. Karl Tirén var den legendariske insamlaren av jojk i början av detta sekel. Världsberömt är hans stora verk Die lappische Volksmusik. Om samlingen på DAUM, som också innehåller material med allmän anknytning till släkten Tirén, skriver Staffan Lundmark i detta nummer.
- Tomas Fischer arbetade ett par månader i vintras på DAUM och påbörjade då en genomgång, registrering och kopiering av de värdefulla inspelningarna från Umeå jazzfestival åren 1968-1978. Jazzforskning har också Staffan Lundmark ägnat sig åt. Han deltog i Nordisk Jazzforskningskonferens i Köpenhamn och höll den 20:e oktober ett föredrag om Leif Roland Lundmark - Sveriges förste jazzpianist.
- Den 2 maj 1997 disputerade Susanna Angéus Kuoljok, samisk arkivarie på DAUM, på en avhandling som bär namnet Nominalavledningar på ahka i lulesamiskan. Disputationen ägde rum i Uppsala. Fakultetsopponent var den i DAUM-KATTA:s spalter icke helt obekante professorn i samiska, Olavi Korhonen. (Se artikel längre fram.) Allt utföll väl, Susanna blev doktor. För denna prestation blev Susanna vederbörligen hyllad. DAUM:s arkivchef, Jan Nilsson, överlämnade på kvällen till den nyblivna doktorn DAUM:s nyinstiftade pris **Hedersägget**. Priset som utgörs av ett vackert flintstensägg samt ett diplom anspelar på mottot på DAUM-KATTA:s framsida: "Hännä kom äge bårte katta!"

DAUM-KATTA är ett oregelbundet utkommande organ för Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM).

DAUM-KATTA finns också på nätet: <http://www.umu.se/daum/>

I detta nummer rätt mycket om växtnamn, mat och Karl Tirén - men också annat. Alltid lär man sig något i DAUM-KATTA!

Nästa nummer utkommer när DAUM-KATTA så vill, september kanske eller november.

- Den 13 maj gjorde hela arkivet en studieresa till SVAR i Ramsele. Vi var tio personer som arla om morgonen stod upp för att per bil göra en dagslång, trevlig utflykt. Vi blev mycket väl mottagna i de fina, funktionella lokalerna i Ramsele och fick till att börja med teoretiskt lära oss en hel del om släktforskandets glädjeämnen. På eftermiddagen fick vi själva under några timmar upptäcka dem i praktiken! Det var lärorikt och vi hade roligt!
- Nya DAUM-böcker är under utgivning. Om några veckor utkommer *Aspekter på växtnamn*. Boken innehåller tio artiklar omkring växter och växtnamn och har sin bakgrund i ett symposium i ämnet hösten 1995, i vilket artikelförfattarna deltog. Boken inleder en ny serie i arkivets utgivning, E. *Växtnamn*. Den sedan länge annonserade *Ordbok över Nysättramålet. En nordvästerbottnisk dialekt* av Astrid Lundgren beräknas utkomma under sensommaren.
- Gunvor Holmström och Joakim Lundström är våra nya medarbetare för en tid framåt. De har redan utträtt mycket och vi är glada åt att ha dem bland oss.
- Henrik Wikström har framgångsrikt fortsatt att föra in vår särtryckssamling i vår databas. Nu finns en del av denna fina samling också på DAUM:s hemsida, där den så småningom kommer att återfinnas i sin helhet. Sök i alla våra register! Adressen till hemsidan är <http://www.umu.se/daum/>
- I och med att Susanna Angéus Kuoljok tyvärr har sagt upp sig från sin tjänst utannonseras nu en [visstidstjänst som samisk arkivarie](#) vid DAUM. Se annons i detta nummer och på hemsidan.

Jan Nilsson

Sigrid Johansson, mångårig medarbetare på DAUM, är död. Sigrid var en stöttepelle i arbetet, alltid villig att hjälpa till och rycka in där det behövdes.

Hennes kärva humor var ett uppskattat inslag i vår gemenskap. Vi saknar henne mycket.

- 3 -

SOFI:s värld. 2

Hösten 1996 föreslogs i kulturpropositionen att SOFI-myndighetens kansli om tre-fyra personer inklusive direktören skulle flyttas till Linköping, där f ö inget av myndighetens arkiv finns. I en artikel i DAUM-KATTA riktade jag i november invändningar mot propositionens förslag och kallade det en "bisarr idé". Min beskedliga artikel fick en oväntad effekt. I en diarieförd skrivelse till mig påstår myndighetens direktör, Jan Paul Strid, att jag "framför obalanserad kritik mot regering och myndighetsledning" och avslutar med orden "Det bekymrar mig att Du tydligen inte förstår att Du som chef står i ett lojalitetsförhållande till Din uppdragsgivare. Som Du förstår kan jag inte låta detta passera utan vidare. Jag har redan bett departementet om ursäkt å Dina vägnar, vad tänker Du göra?" Denna direktörens minst sagt säregna syn på det fria ordet tvingade mig att i skrivelse till departementet

protestera: "jag vill hävda att jag är i min fulla rätt att framföra egna åsikter. Jag vidhåller med andra ord de synpunkter som jag framför i DAUM-KATTA".

Vid sammanträde med styrelse och arkivchefer den 11 december 1996 begärde jag att direktörens skrivelse skulle tas upp på dagordningen. Jag hävdade därvid min rätt att kritisera både myndighet och regering i DAUM-KATTA. Jag tillade att man inte kunde skrämma mig till tystnad. Huvuddelen av styrelsen instämde glädjande nog i min uppfattning: självklart hade jag rätt jag uttala mina åsikter. Direktören menade däremot att det handlade mindre om yttrandefrihet än brist på lojalitet.

Under vinterns och vårens lopp har SOFI:s eventuella utflyttning av kansli - och en stor del av dialektenheten - från Uppsala till Linköping kommit att bli ett hett diskussionsämne i och utanför Sverige.

I personaltidningen för myndigheten, Sofian, nr 7, (maj 1997), skriver direktör Strid om lojalitetskravet.

"Ytterst handlar det om fundamentala principer, lika gamla som kulturen själv. Man vill ha valuta för pengarna. Ingen vill betala för tjänster som inte blir utförda enligt beställningen. Ingen vill betala lön till folk som inte gör sitt jobb, inte vill följa givna direktiv eller ställer till trassel och obehag i största allmänhet. Ju mer det kostar, desto högre ställs anspråken. - - - Kontentan är: det förutsätts att vi trots alla svårigheter (som vi delar med övrig offentlig verksamhet) lojalt fullgör vårt uppdrag."

Det innebär på ett plan - trivialt uttryckt - : man ska sköta sitt jobb. Visst. Alla är överens härom. Men det allvarliga är att man också kan tyda direktör Strids inlägg som ett krav från honom att den enskilda individen automatiskt bör fränkännas rätten att öppet kritisera brister i den egna myndigheten. (Jämför ovan ur skrivelsen till mig.)

Det borde vara tvärtom. I en myndighet borde allas röster vara värda att lyssna på, också de röster som är mycket kritiska. Lojalitet innebär inte tystnad!

Fortfarande förefaller det mig vara en fullständigt onödig, ekonomiskt oförsvarlig och vetenskapligt oförklarlig, aldrig ordentligt utredd idé att flytta välfungerande delar av myndigheten från Uppsala till Linköping - kort sagt en bisarr idé.

Jan Nilsson

- 4 -

I flygande fläng...

Någon mil öster om samhället Norsjö, på vägen mot Bastuträsk, ligger byn Holktjärn. Byn kallades ursprungligen Kläpp-Boden och fungerade som fäbod för byn Kläppen under de första tjugo åren av 1800-talet. Fäboden var utsynad som nybruk av Anders Zakrisson sannolikt omkring år 1800, och dennes son, Zakris Andersson, byggde en stuga med tillhörande ladugård på den plats där fäboden låg. Där flyttade han in år 1820 tillsammans med sin hustru Sara Olofsdotter, som kom att kallas Kläppbo-Sara.

Livet var strävsamt för nybrukarna; de bärgade vinterfoder till djuren från slätterängar i utmarkerna. Karlarna kunde vid slätterarbetet övernatta i någon lada men Kläppbod-Sara, som också deltog i slätterarbetet, måste snabbt ta sig hem på kvällarna för att ge djuren mat och se om barnen. Det berättas att hon hade barnen inlåsta i stugan på dagarna, och till och med fastbundna i snören vid järnspisen, för att hon skulle kunna vara ute och arbeta i slåttern.

För att så snabbt som möjligt kunna ta sig mellan utängarna, som låg bl.a. vid Braxenån och Fagertjärn, och hemmet, utvecklade hon ett eget sätt att förflytta sig som på Norsjömålet kallas att *slirk*. Det gick till så att hon med en trästav om drygt två meters längd hoppade och hävde sig fram, som längdhopp med stav, i långa språng och på så sätt kom upp i en god hastighet efter stigarna.

Begreppet *slirk* förknippas i källorna ofta med Kläppbod-Sara, men det faktum att sättet att transportera sig fått en egen benämning tyder på att det även nyttjades mer allmänt inom Norsjö socken. Det berättas också om en man som vid ett tillfälle *slirke* från Norsjö till Skellefteå och tillbaka, en sträcka på c:a 8 mil enkel väg, för att hämta läkarhjälp.

Ytterligare en indikation på att metoden nyttjades fler än av Kläppbod-Sara är att den även går under en annan benämning. Den kallas också för att *fläng*, och den stav som används när man flänger kallas följaktligen för *flängstav*. Orden finns dock belagda i DAUM:s samlingar endast från Norsjö socken, så färd sättet tycks ha haft en begränsad utbredning till detta område.

Att *slirka*, eller *flänga*, tycks alltså inte ha förekommit i landet i övrigt. Folklivsforskaren Bengt af Klintberg fick i radioprogrammet Folkminnen i mars i år en lyssnarfråga om färd sättet och lät frågan gå vidare till lyssnarna.

Kläppbod-Sara utvecklade alltså tekniken till ett sätt att färdas som hon och andra i Norsjö socken nyttjade för att ta sig fram längs stigar och vägar. Alla barn har väl vid något tillfälle provat på att *slirka*; vid senaste sekelskiftet lär det ha varit en vanlig lek. Metoden verkade spännande så jag och barnen provade den därför vid en utflykt i vintras - det visade sig vara svårt, men bör kunna fungera, och med lite träning är jag övertygad om man kan utveckla tekniken till att kunna ta sig fram i flygande fläng!

Ola Wennstedt

Mitt intresse för lokalhistoria och folkmusik har då och då fört mig till DAUM som sporadisk besökare. Under de senaste åren har jag dock blivit en regelbunden gäst med anledning av mina etnologistudier på universitetet. Min C-uppsats skrev jag om "Bröllopsmåltiden i Västerbotten" och min D-uppsats berör fest seder och matvanor i Skellefteå stad och landsbygd.

När jag började studera det som tidigare har skrivits om mat och måltider i Västerbotten fann jag ett tydligt mönster. Mycket handlade om svält och nödföda och hur man livnär sig på bröd av bark, lavar och halm eller kokat och ätit upp sina gamla skor under svåra år. Jag kunde läsa sida upp och sida ner om maträtter som ekorrssoppa, klövsylta, benmjölsbröd och mollgröt. Och jag började på allvar oroa mig för om jag överhuvudtaget skulle kunna hitta något om kalasmat för min uppsats. Efter att ha fördjupat mig i Lisa Johanssons bok "Saltlake och blodvälling" var jag färdig att ge upp.

Men jag började i alla fall söka efter belägg om bröllopsmåltiderna i Västerbotten i DAUM:s samlingar. Och nu återfick jag modet när jag hittade material om kalas och kalasmat i olika socknar som kunde användas i uppsatsen. Den största delen av uppsatsmaterialet kunde jag finna på DAUM.

Det är dels skriftliga uppteckningar och dels bandinspelningar. Det skriftliga materialet innehåller många uppsatser från Vindelns folkhögskola, från åren 1930-1955. De informanter som eleverna har använt för uppsatserna är födda mellan 1850 och 1900. I det inspelade materialet är de flesta informanterna födda under perioden 1875-1910. Medan det skriftliga materialet ofta skildrar bröllopen i bygden mera allmänt berättas i det inspelade materialet ofta om vissa speciella bröllop som anges till tid och plats.

Tidpunkten för ett bondbryllup i övre Norrland valdes ofta med hänsyn till årstid och praktiskt arbete. Bryllupet planerades till en tid som inte skulle sammanfalla med någon brådsnkande andtid. Senvinter eller tidig vår, men kanske främst hösten var lämplig.

På det hela taget visar traditionsmaterialet att man oftast valt en annan tid än sommaren för bröllopen.

Ett bryllup krävde goda förberedelser eftersom en stor del av kalasmaten var gårdens egna produkter. Man slaktade, bakade, bryggde och skaffade hem de drycker som inte gården själv kunde producera. Brännvin köptes ofta in i stora mängder och det sågs som en nödvändighet för att det skulle komma mycket folk. Man ansåg det vara "en riktig skam" om dryckesvaror inte fanns.¹ Den sista veckan före bryllupet arbetade en särskilt anlita "kockmora" med matförberedelserna tillsammans med gårdens folk eller någon annan assistent. Och kontakter togs för att låna porslin, bestick, stora brickor och skålar.

Vid bryllup och andra gästbud brukade huvudrätten bestå av kött. Men tillagningssätten varierar. I äldre tid har kokning varit det vanliga tillagningssättet. En kvinna från Sorsele (f. 1877) berättar i en intervju: "*Från första början kokades köttet, men då blev det sedan så att de stekte köttet.*"²

I en annan intervju från samma socken berättar en informant om att man brukade använda en särskild gryta för köttkokning. Köttet kokades utomhus och grytan lånades runt i bygden där den hade varit med vid många bryllup.³ I en uppteckning från Bygdeå berättas om bryllupen vid 1800-talets mitt: "*Maten bestod av kokt kött, fläsk och potatis. Stek förekom*

*aldrig.*⁴

Potatisen var ingen kalasmat och har inte varit någon självklarhet vid bröllopsmiddagarna i Västerbotten. Enligt en uppgift från Nordmaling förekom inte potatis på kalasborden förrän på 1890-talet.⁵

¹ DAUM 1482, Lycksele, Tuvträsk

² DAUM Bd 890, Sorsele, Västanås

³ DAUM Bd 1006, Sorsele, Vuvosberg

⁴ DAUM 1522, Bygdeå, allmänt

⁵ DAUM Bd 725 b, Hanna Nilsson f.1874, Nordmaling, Mullsjö

- 6 -

Ernst Westerlund talar om det nedsättande uttrycket "pärebröllop" som tidigare på 1800-talet kunde användas om ett bröllop där potatis serverades.⁶

I olika källmaterial på DAUM beskrivs matsedlarna vid bröllopen. Några exempel:

Bygdeå socken, mitten av 1800-talet

Vid ankomsten till bröllopsgården:	Kaffe med särskilt bakat bröd "Välkomm"
Middag:	Kokt kött, fläsk och potatis ("stek förekom aldrig") efterrätt: risgrynsgröt med kanel
Dryck:	Brännvin, dricka ⁷

Vilhelmina 1895

Maten dukades upp på ett långbord. På det fanns smör, bröd, kalvsylta, rullsylta, skinka, rökt får- och griskött, hemlagad basturökt korv, köttbullar, fisk, potatis, ost, mesost och sötost. Mjolk, hembryggd dricka och brännvin.⁸

Burträskbygden, 1800-tal

Vid ankomst till bröllopsgården:	Kaffe med dopp i vilket ingick "esset" och storkringlan".
Middag:	Bröd, smör, ost. Lutfisk utan potatis Vattsoppa (en grynsoppa med sviskon och russin) Kalv- eller ungnötstek Nyponkräm med vispad grädde Smörbakelser i halvmåneform ("halv-

månar" eller "bakelser")⁹

Dryck: Hembryggd dricka och brännvin

I många av uppteckningarna och intervjuerna på DAUM finns detaljerade beskrivningar av de spritvaror som serverats vid olika bröllop. En uppteckning från Bygdeå säger: "*Hade man bjudit 100 gäster, fordrades minst 100 liter sprit.*"¹⁰ I Burträsk brukade ett 100-kannors brännvinsfat (ca 262 liter) tas hem till bröllopfesten.¹¹ Men det var inte ovanligt med ännu större kvantiteter starkvaror. På ett bröllop inom Örträsk socken i slutet av 1800-talet fanns 400 liter brännvin. Informanten menade att det var den mängd som behövdes för att få säga att det var "*ett riktigt bröllop*".¹²

Med god marginal bör man ha klarat den "kvalifikationsgränsen" vid ett bröllop inom Lycksele socken till vilket 300 kannor (786 liter) brännvin hade införskaffats.¹³ Även till ett "storbröllop" som kunde samla 150 gäster under 3 dagar rör det sig om stora volymer!

⁶ Ernst Westerlund: Seder och bruk, saga och sägen, i Västerbottens bygd och folk, 1952, s.41

⁷ DAUM 1522, Bygdeå, allmänt

⁸ DAUM 1351, Vilhelmina allmänt

⁹ L. Brännström och R. Jirlow, Gamla dagars bröllop i Burträsk, årsboken Västerbotten 1920, s.31

¹⁰ DAUM 1522, Bygdeå, allmänt

¹¹ Nilsson Lars, Bodbyn Några anteckningar om en gammal Burträskby, Årsboken Västerbotten 1933, s.106

¹² DAUM 1630, Örträsk, Vargträsk

¹³ Maria Rehnman-Lundekvist, Minnen från min barndom, årsboken Västerbotten 1948, s.184

- 7 -

Den rikliga alkoholförtäringen påverkade helt naturligt uppträdandet vid bordet. En del kunde vara berusade redan när måltiden började. En informant berättar att umgänget med kaffekaskar innan middagen gjorde att många var "*duktigt i ordningen*" när man skulle sätta sig vid bordet.¹⁴ Illamående matgäster var ingen ovanlighet: "*Den som fått sig för mycket till bästa fick gå utom knuten för en stund*", som det står i en uppteckning från Bygdeå.

Om någon bar sig illa åt fick man dock lov att ingripa. Som när man vid ett bröllop i Taveljö utanför Umeå band en bröllopgäst på grund av hans dåliga ölsinne.¹⁵

De bakverk som bröllopgästerna bjöds på har på ett särskilt sätt markerat festens lyx och överdåd. Mycket av dessa bakverk togs hem som "fählmat" - färdmat. Det förekom att man bakade upp 250 kg vetemjöl för ett bröllop.¹⁶

Den s.k. "storkringlan" har på ett speciellt sätt varit betydelsefull: "*Ju större storkringla, dess styvare bröllop*" ansåg man.¹⁷ Kringlorna bakades av vetemjöl och smaksattes med saffran. Dessa kringlor var kolossala. Ernst Westerlund skriver att de kunde ha en största längd av 40 cm och att de förekom vid bröllop och gravöl.¹⁸ En informant anger att de var 30 x 30 cm och 10 cm tjocka.

Kringlorna trädde på käppar och bars på ryggen när gästerna gick hem.¹⁹ Degen till en kringla av största format skulle väga ett kilo och två och ett halvt hekto, berättar

kalaskokerskan Alice Granberg. Hon berättar att de gräddades i bagarstugans bakugn på särskilda plåtar. I en stor ugn kunde sex plåtar med vardera två kringlor få plats samtidigt. När plåtarna satts in stängdes luckan och spjället så att ugnen skulle hålla värmen under bakningen. Någon gång fick man öppna och flytta på kringlorna så att gräddningen blev jämn och fin.²⁰

I min uppsats har jag också behandlat bröllopen i borgerlig miljö i Västerbotten men här fick jag söka material i andra arkiv än DAUM:s. Det återspeglar väl också det lokalhistoriska forskarnas inställning. Man har helt enkelt inte varit intresserade folkkulturen i t.ex. Umeå och Skellefteå. Därför finns inte heller detta område representerat i lika stor utsträckning i DAUM:s samlingar.

Forskarmiljön för matkulturforskare är god på DAUM. Tillkomsten av Gastronomiska rummet har ytterligare förstärkt resurserna och många nya bidrag till samlingarna är att vänta.

Lars Olov Sjöström

¹⁴ DAUM Bd 460, Dorotea, Högland Långele

¹⁵ DAUM 1986, Umeå landsförsamling, Tavelsjö

¹⁶ Bandad intervju med Alice Granberg, Umeå, Norrfors, hos uppsatsförfattaren

¹⁷ L. Brännström och R. Jirlow, Gamla dagars bröllop i Burträsk, årsboken Västerbotten 1920, s.32

¹⁸ Ernst Westerlund, Byar och folk - Ersmark, s.80

¹⁹ DAUM Bd 1080, Umeå landsförsamling, Blomåker

²⁰ Bandad intervju med Alice Granberg, Umeå

Att databehandla växtnamn

Under 1940- och 50-talen arbetade förste arkivarien vid Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA) Herbert Gustavson bl.a. med att excerpera alla växtnamn som fanns i arkivets samlingar. Det gjorde han genom att bläddra igenom dialektuppteckningarna och anteckna på sedeslappar alla växtnamnsbelägg som han stötte på. Han skrev allt för hand - det var innan man på allvar började kopiera sedesblad. Det var ett stort arbete, och han ville att det skulle gå fort. Det gjorde att lapparna inte alltid är så lättlästa. Handstilen är ibland otydlig, och det är gott om förkortningar. Dock är uttalsbeteckningarna, skrivna med landsmålsalfabetet, alltid tydliga. Excerperingen fortsatte även efter Gustavsons pensionering och fullbordades i stort sett.

På samma sätt excerperades de sydsvenska växtnamnen vid arkivet i Lund och de västsvenska vid Göteborgsarkivet. Det sydsvenska materialet, som Sten-Bertil Vide svarade för, redigerade han och gav ut i boken Sydsvenska växtnamn (Lund 1966).

I början av 1970-talet sökte jag pengar för att ge ut en liknande ordbok över de dialektala växtnamnen i det övriga Sverige. Forskningsrådet tyckte att det var en för stor satsning men gav mig ett så stort anslag att jag kunde kopiera allt det material som fanns excerperat och dessutom skaffa ett arkivskåp till detta. Skåpet med dess innehåll tillhör nu DAUM. Ovanpå skåpet står ett fotografi av Herbert Gustavson, och bredvid honom finns det plats för

DAUM-katta om hon vill ligga och titta ut över vad som sker i arkivsalen. Men nu skall vi inte intressera oss för själva skåpet utan för dess innehåll.

En del kompletteringar gjorde vi här i Umeå, och man kan nog säga att DAUM nu har en mycket representativ samling av dialektala svenska växtnamn, i varje fall den största och fullständigaste som finns. Men nu gäller det att göra detta material åtkomligt, och det kan numera ske genom att databehandla det.

Vi hade tur, för nu fanns i Umeå en dialektgeografisk databas, DIABAS, med en avdelning för databehandling i Bjurholm, och initiativtagaren till DIABAS, Lars-Erik Edlund, frågade om vi ville lämna vårt växtnamnsmaterial till databehandling. Det är ett förhållandevis enhetligt och därför lämpligt material, ansåg han. Vad kunde vi svara annat än ja tack!

Men nu kommer den stund som jag har längtat efter, då jag får framhålla att datorisering inte bara är att lämpa över ett material till någon som sedan matar in det i en dator. Nej, det är mycket som skall göras dessförinnan.

Allra först måste man göra klart för sig vilka ingångar man vill ha i materialet och inrätta sig därefter. Ur vårt material bör man kunna få fram t.ex. alla namn som Jungfru Marie nycklar kan ha i dialekterna - och de är många - men också alla namn som *Dactylorhiza maculata* kan ha, som är Jungfru Marie nycklars vetenskapliga namn. Dessa båda ingångar utgörs av officiella floranamn, det svenska och det latinska, och de är väl tämligen enhetliga, så att här kan man väl föra över uppteckningarnas uppgifter direkt i datorn, eller hur? Ack nej, inte alltid! Jungfru Marie nycklar har i många människors medvetande och i många florer andra "officiella" namn, t.ex. *fläckigt nyckelblomster*, och *Dactylorhiza maculata* är ett tämligen nytt vetenskapligt namn - botanisterna byter inte sällan dessa namn. I uppteckningarna, som i allmänhet har många år på nacken, heter den oftast *Orchis maculata*. Sådant måste ändras, innan sedeslappen går till databehandling. *Jungfru Marie nycklar* och *Dactylorhiza maculata* måste det vara, annars fungerar inte sökningen! Detta kräver uppmärksamhet och korrigeringar, men är väl någorlunda överkomligt.

Värre är det att det måste finnas en strikt enhetlighet vad gäller uppslagsorden (dvs hur de dialektala namnen skall återges i någon slags riksspråksform) för att dessa skall kunna sökas. Här får man helt enkelt bestämma sig för att uttalsformer som t.ex. *almättj*, *almokk*, *almyttj* skall skrivas *almäke*. Uppslagsordet kan ofta bli lite godtyckligt. Det gör inte så mycket, bara det genomförs konsekvent. Om det inte sker, fungerar inte sökningarna. Jag har t.ex. valt *myssjåkål* och *läkarblad* som uppslagsord till *mössjekål* och *läkareblad*. Ett namn på blåklockan skall ha uppslagsordet *fingerborg* och inte

- 9 -

fingerborgar eller *fingerborrar*, som också förekommer. Alla belägg på *hattar*, *händer*, *nackar* skall i enhetlighetens namn ha uppslagsord på *hatt*, *hand*, *nacke*, alltså *blåhatt* inte *blåhattar*. Det är alltså mycket att hålla reda på, och jag har en nu elvasidig lathund, där varianterna listas, allteftersom de dyker upp, och de som är godtagna som uppslagsord är kursiverade.

Det är givet att även uppgifterna om de excerperade växtnamnen måste granskas ur olika synvinklar. Är växtnamnets uttal korrekt återgivet? Är de grammatiska uppgifterna, alltså

böjningsändelser och genus, rimliga? Och, inte minst, är betydelsen någotsånär riktig? Vi vet ju att ett dialektalt växtnamn kan avse allting från en enstaka art (eller t.o.m. en del av en art) till en mycket stor grupp av växter. Hur skall allt detta återges? Ja, vi har - som sig bör, tycker jag - i princip godtagit källans, dvs sedeslappens, uppgifter. Men vi har rättat uppenbara fel och ibland gjort förtydliganden. Det är hela tiden fråga om redigering, inte så mycket om korrigerig. (Till förtydligandena hör faktiskt också det ibland ganska tidsödande arbetet att lösa upp Herbert Gustavsons ogenomskinligare förkortningar och att göra hans handstil läsligare.)

Vilka är nu dessa "vi" som nämns här hela tiden? Ja, eftersom jag sitter vid själva källan, dvs vid växtnamnsskåpet på DAUM, så får jag ta första stöten. Men större delen av den stöten togs tidigare av Gunnar Pettersson i Bjurholm, som då gjorde det mesta av det som nämns ovan. Det var en förnämlig insats han gjorde. Nu är han pensionerad men fortsätter ändå att hjälpa till. Lage Olovsson vänder vi oss till, när datoriseringsproblem uppstår. Annette Ahlstrand är den som f.n. skriver in materialet, men tidigare var det framför allt Doris Barrestål. Lars Biström ansvarar för den övergripande datoriseringen i Bjurholm. Men över oss alla svävar Lars-Erik Edlunds välvilliga ande!

Nu är snart allt inlagt. Vad som återstår är en del material från några landskap i Götaland, framför allt från Västergötland och Småland. Sedan vidtar åtskillig korrekturläsning med kontroll av det inlagda. Tar det då aldrig slut? Jo, någon gång skall det väl bli färdigt! Och *då* kommer Sveriges dialektala växtnamn att vara tillgängliga på ett helt annat sätt, och DIABAS kommer att kunna producera fina växtnamnskartor.

Sigurd Fries

- 10 -

Tirénsamlingen på DAUM

År 1982 fick DAUM ett spännande material i sin vård. Det var pastor Torne Tirén som då överlämnade dokument som han hade efter sin far, Karl Tirén (1869-1955). Dessa brev, manuskript, noter, foton m.m. ger inblickar i Karl Tiréns breda verksamhetsfält. Många konstintresserade nickar säkert igenkännande inför namnet Tirén som med olika förnamn förekommer som signaturer på konstverk. Ofta blir det funderingar om vem som är vem och hur de är släkt. Vi reder därför genast ut saken. Här är några mer omtalade konstnärer ur släkten Tirén: Karl Tirén målade gärna fjällmotiv. Brodern Johan Tirén (1853-1911) skildrade samernas liv och det med socialt engagemang. Gerda Tirén (1858-1928) målade naturmotiv och porträtt. Hon var även illustratör, bl.a. i *Barnbiblioteket Saga*. Hon var Johans hustru och mor till Stina Tirén (1886-1951), känd för sina motiv från jämtlandsfjällen och illustrationer. Hennes bror Nils Tirén (1885-1935) målade djur och natur. Hans signatur brukar återfinnas på skolplanscher med djurmotiv.

Men Karl Tirén då, vem var det? Det är svårt att ge ett kort svar då det gäller en så mångsidig person. Han var prästson från Oviken i Jämtland, näst yngst i en syskonskara på elva. Hans far blev under märkliga former avskedad från sin kyrkoherdetjänst så barndomen blev allt annat än okomplicerad. Karl Tirén gick läroverket i Östersund och därefter började hans liv som järnvägstjänsteman. År 1889 anställdes han som extra skrivbiträde i Östersund. En mängd tjänstgöringsorter och befattningar skulle följa, Sollefteå, Sundsvall, Mellansel,

Umeå, Örnsköldsvik, Kiruna, Boden. Han företog även, på eget initiativ, språkresor i England, Frankrike och Tyskland. År 1912 flyttade han till Bergvik i Hälsingland tillsammans med sin hustru, Ellen Hellström från Umeå och fyra barn och tillträdde tjänsten som stationsinspektör. År 1934 gick han i pension och vinkade av sitt sista tåg, vilket uppmärksammades av pressen.

Karl Tirén var vid det här laget en mycket berömd man. Hans arbete med att dokumentera den samiska jojken hade rönt internationell uppmärksamhet. Jojken var för honom en stor konst som han till varje pris ville hinna dokumentera, innan det var försent. De mest omfattande insamlingsresorna företogs under 1910-talet. Han gjorde uppteckningar och med fonograf spelade han in hundratals melodier. Han genomvandrade väldiga områden, från Tornedalen till Atlanten och från Norra Ishavet till södra Härjedalen. Med sin seriösa inställning blev han anförtrord den samiska poesin. Wilhelm Peterson-Berger skrev om Karl Tiréns arbete i *Dagens Nyheter* år 1913:

"Säkert är att en lämpligare man för materialets insamlande svårligen kunnat uppletas vare sig inom eller utom landet och att Sveriges vetenskapliga odling, kanske en gång även dess musikaliska, stannar i stor tacksamhetsskuld till den entusiastiske upptecknaren".

Ofta skildras hans kraftfulla personlighet i pressen. Som i Londontidskriften *Apollo* år 1925:

"Den man som skall studera och uppteckna lapsk musik måste förena muskelkraft med intelligens, uthållighet med djup musikalisk kunskap, älskvärdhet med till fräckhet gränsande energi, och dessutom äga en entusiasm som kan övervinna varje obehag för att nå målet".

Trots uppmärksamhet i pressen och egna artiklar och föredrag om den samiska musiken, både inrikes och utrikes, fick den stora presentationen av hans forskarmöda vänta till år 1942. Som del tre i Nordiska Museets serieverk *Acta Lapponica* utkom Karl Tiréns *Die Lappische Volksmusik*, ett praktverk med 563 melodier samt Karl Tiréns beskrivning av den samiska musiken och poesin.

- 11 -

Jojktexterna hade bidragit till förseningen av arbetet. Under insamlingen hade Karl Tirén, med begränsade kunskaper i samiska, skrivit ner texterna så gott han hade kunnat. Fonografspelningarna var inte heller alla gånger så tydliga. Den språkliga bearbetningen gjordes av professor Björn Collinder som för arbetets färdigställande gjorde resor för att rätta ut frågetecknen. I *Söderhamnskuriren* år 1942 menar Karl Tirén att han hade "funnit den av språkforskarna sökta nyckeln till den lapska naturpoesins bundna former" och att nya ordformer och dialektord hade kommit fram. Komministern och samekännaren Harald Grundström i Jokkmokk skrev, år 1943 i *Norrbottnenskuriren*, en bokanmälan av Tiréns verk:

"En borgen för riktigheten av uppteckningarna är att författaren har använt sig av fonograf. Trots detta ha en del fel och obegripligheter insmugit sig i texterna vilket gjort att de blivit svåra att tolka. Man hade varit tacksam för ett riktigt återgivande även här".

Karl Tirén härsknade tydligen till. På tidningsklippet (DAUM) skrev han: "Hvarken förf H.

Grundström eller Prof. Collinder äro kunniga i det s.k. joikspråket" Karl Tirén ansåg att språket tog sig nya former i jojken. I en intervju i *Västgötademokraten*, samma år säger han:

"Då hela mitt arbete bestått i att uppteckna joikspråket, så befanns det att även de, som ansetts behärska lapskan i alla dess former inte begrep ett skapandes grand av det nya språket. Både kyrkoherden i Jokkmokk och professorn i lapska kom i dispyt med mig om joikspråket, som skulle normaliseras och sättas i skrift".

I sin bokanmälan skrev Harald Grundström att han endast en gång hade hört fri och obunden jojken men den tystnade så fort man märkte att en prästman var i närheten. Man jojkede inte för utomstående och absolut inte för en präst. Grundström nämner de laestadianska predikanternas förbud mot den syndiga och hedniska jojkingen. Karl Tirén tog fasta på Grundströms utanförskap i detta avseende när han i *Västgötademokraten* fortsätter:

"Jag har sedermera fått mycket beröm av kyrkoherden i Jokkmokk. Han beklagar emellertid det oförståeliga i språket, men sedan han betygat att han aldrig hört en jojking, så är det ju en bumerang som förfelar målet".

DAUM:s Tirénmaterial innehåller åtskilligt av anteckningar, utkast till brev och föredrag. Man kan t.ex. se hur han anpassade föredragen efter publiksammansättningen. Intressant är också att det finns tidningsklipp, som det tidigare citerade, med hans egna strykningar och kommentarer. Här finns också hans notböcker med jojkkuppteckningar. Dessa är viktiga dokument som tillsammans med manus i olika utvecklingsfaser ger en bild av arbetet med *Die Lappische Volksmusik*. Hans livsverk kom ut på tyska, ett vetenskapligt verk tänkt för en internationell publik. Boken blev också väl emottagen och mycket uppskattad, en stor mängd beundrarpost vittnar om den saken. Men önskemålen om en bok på svenska fanns naturligtvis.

Karl Tirén ville skriva ännu en stor bok, den här gången mer populärt hållen. I den skulle alla äventyr finnas med. Han beräknade fem års skrivande men först skulle han reparera sin ekonomi. Tyvärr blev detta verk aldrig skrivet men genom att lägga pussel med ett stort efterlämnat material kan bilden av en otroligt verksam människa tecknas. Hans son Torne Tirén, nu 89 år gammal, intresserade sig för faderns arbete och höll föredrag om denne och gav med sin fiol exempel på jojken. Han placerade också material hos olika institutioner. Hans bror Einars barn, Kristina, Elisabeth och Christer samt Torne

- 12 -

Tiréns barn, Harald, Torbjörn, Sverker, Dagny och Örjan hjälper nu en ökande skara entusiastiska "pusselläggare".

Som jag inledningsvis nämnde så har DAUM alltsedan 1982 ett material omfattande ca en halv hyllmeter högintressant stoff. Vid årsskiftet 96-97 överlämnade Örjan Tirén eget Karl Tirénmaterial till DAUM för genomgång och därefter ombesörjde han förflyttningen av inte mindre än 200 kg ur den av Torne Tirén och hans barn gemensamt förvarade kvarlåtenskapen. Inte nog med detta, ännu en tung kartong kom till DAUM med Sverker Tirén som avsändare. Under den första grovsorteringen ockuperades Östra Arkivsalen av en euforisk undertecknad och Tirénsamlingen svämmade ut över bord och bänkar. Lyckans

lampa lyste över DAUM och som på beställning fick arkivet en ny medarbetare, Joakim Lundström, som började med dataregistreringen. Med en kraft och envishet som matchar Karl Tiréns formerade Joakim samlingen och nya samband och trådar kunde knytas ihop.

På många håll pågår just nu arbete med Karl Tirén som huvudperson. Föreningen *Bergviks Allting* har i studiecirkelform, under ledning av redaktionschef Alf Zettersten, arbetat med Tirénmaterial. Bland mycket annat har dagböcker renskrivits. En stor utställning visades i Bergvik och därefter på Sveriges Järnvägmuseum i Gävle år 1995. Här kunde man avnjuta en stor samling av föreningsmedlemmar ihoplånad konst med signaturen Karl Tirén. Den i Östersund bosatte Anders Eriksson, som har ägnat många år åt forskning om alla konstnärerna Tirén, arbetar nu på en bok. Inger Stenman, musikantikvarie på Läns museet i Västernorrland, har sedan lång tid intresserat sig för Karl Tirén. I skrift och i föredrag har hon presenterat hans verksamhet som jojkkforskare. Inger Stenman har tillsammans med Harald Tirén gjort radioprogram om Karl Tirén. Professor Olle Edström vid musikvetenskapliga institutionen i Göteborg arbetar med Tiréns fonografinspelningar. Docent Rolf Kjellström vid Nordiska Museet och musikforskaren fil. dr. Gunnar Ternhag arbetar med en återutgivning av *Die Lappische Volksmusik* - på svenska! Ett mycket levande arbete med Karl Tiréns uppteckningar och inspelningar som grund, sker bland samer som både införlivar dessa gamla jojkar i repertoaren eller inspireras till nyskapande. Detta ligger helt i linje med Karl Tiréns förhoppningar om att hans arbete skulle hjälpa jojken till överlevnad.

Staffan Lundmark

Kontakt önskas!

Vi vill gärna få kontakt med personer som är intresserade av Karl Tirén och hans värld. "Pusselbitar" är välkomna, små som stora.

Kontaktpersoner:

Alf Zettersten, Föreningen Bergviks Allting, 0270-44 016 eller 0278-275 04 (arb.)

Inger Stenman, Läns museet Västernorrland, 0611-886 00

Anders Eriksson, Östersund, 063-10 64 70 eller 0640-200 65 (Angående konstnärerna inom släkten Tirén)

Staffan Lundmark, DAUM, Umeå 090-13 65 63 eller 090-13 58 15 eller 090- 301 48 (bostad)

- 13 -

Karl Tiréniana

- o Karl Tirén var verksam inom många områden, vilket är lätt att se på alla brev och vykort (över 1000 st. sorterade på DAUM). Brevskrivarna riktar sig till Konstnären, Lappforskaren, Stinsen; Musikern, Låtupptecknaren eller Fiolbyggaren m.m. Bland avsändarna märks: Theodor Pinet, Julius Ruthström, Wilhelm Peterson-Berger, Israel Ruong, Karl Sporr, Karl-Erik Forsslund, Ernst Granhammar, Axel Taikon, Maja Wickbom, Ernst Manker, Sven Kjellström, Albert Brännlund, Torkel Tomasson, Hugo Alfvén, Björn Collinder, Erik Festin m.fl.
- o På hans olika tjänstgöringsorter var han aktiv inom musiksällskap och körverksamhet

(över 700 nottryck är hittills registrerade på DAUM). Inom spelmansrörelsen var han en portalfigur. Bl.a. gjorde han uppteckningar och publicerade nothäften med "Jämtlåtar".

- Många kompositörer har använt sig av Karl Tiréns uppteckningar: Gunnar Hahn, Erland von Koch, Hilding Rosenberg, Eduard Tubin och Wilhelm Peterson-Berger.
- Karl Tiréns målningar pryder många hem. Han utförde också ett antal offentliga konstverk, i kyrkor och på uppdrag av SJ. Han blev prisbelönt vid Parisutställningen år 1900.
- Han var fackligt aktiv och representerade Svenska järnvägsmannaförbundet vid kongressen i Wien år 1908.
- I brevsamlingen kan man följa hans fiolaffärer. Han hade en impregneringsmetod som förlänade instrumenten en förbättrad ton och styrka. Mängder av tackbrev visar på att metoden var framgångsrik.

En titt i Karl Tiréns klippsamling

"Hr Tirén kåserade friskt och höll åhörarna som i ett skruvstäd." "Stokowski vill träffa musikforskaren Tirén. Greta Garbo följer med?" "Vasatrissan den ger jag fasen." "År 1917 fick han besök av en hr Meyer, vilken dock senare visade sig vara själva Lenin." "Tirén besteg Kebnekajse redan 1904." "Då han en gång gjorde en resa till Italien erbjöds han att tala i den italienska radion. Det gjorde han ju gärna - anspråklöshet hörde inte till hans mera framträdande drag - och han höll sitt anförande på italienska trots att han tidigare aldrig ens 'luktat' på detta språk." "När det såg som mörkast ut hade jag en symbolisk dröm. Jag drömde att jag var ute i en eka på Storsjön i Jämtland och rodde fan i land. Högst densamme satt i aktern och skalv som ett asplöv." "Trollkarlen Tirén stämmer blod." "Den nye växlaren fick armen avsliten och höll på att förblöda. Jag fick i alla fall blodet att stanna. Hur? Ja lapparna säger: DU SKALL TIODUBBLA DIN VILJA OCH SEDAN TIODUBBLA DEN EN

GÅNG TILL SÅ ATT DEN BLIR HUNDRADUBBLAD; DÅ SKALL DU FÅ SE MÄRKLIGA RESULTAT!"

- 14 -

Några notiser kring namnet Vindeln

För en tid sedan skrev jag en artikel under rubriken *Ortnamnen i Vindelns kommun - till glädje för vem?* Frågan kunde möjligen verka provocerande på kommuninvånarna men artikeln handlar om något så oskyldigt som det planerade innehållet i en **bok** med detta namn: *Ortnamnen i Vindelns kommun*. I artikeln för jag fram en del idéer om bokens utformning. Boken finns fortfarande inte i sinnevärlden men kommer så småningom ut i DAUM:s skriftserie, till glädje - hoppas jag - får många läsare.

Till namn associerar vi på olika sätt. Säg namnet Vindeln och en del börjar tala om spännande draghundstävlingar eller om stafettlopp på sommaren med massor av deltagare och åskådare längs älven. En del börjar tala om den outbyggda, ofta hotade älven, om försränning och fiske. En del talar om kommunen och det stora samhället som en gång hette Degerfors - liksom socknen. Och i de yttersta av dessa dagar börjar kanske också en och annan tala om "nischhotellet" vid Renforsen.

Slår man upp Vindeln i Svensk uppslagsbok kan man möjligen få för sig att namnet på kommunen och socknen är gammalt. De flesta, inklusive Norrländsk uppslagsbok (NU), vet dock att så inte är fallet. Post och järnväg önskade nämligen i slutet av 1800-talet ett namnbyte - Degerfors fanns ju också i Örebro län och man ville undvika förväxlingar. Så blev det Vindeln i stället, ett namn som tydligen snabbt slog igenom. Från 1920-talet finns uppgifter om att man också talade om *Vindel-stan*. Fanns benämningen tidigare? Kan man säga så idag? Jag skulle gärna vilja veta.

Älvsnamnet är mycket, mycket äldre. Det är ett riktigt gammalt namn - som de flesta andra älvsnamn i Sverige - så gammalt att det försvinner i historiens töcken. Man inser lätt att älvarna var viktiga för dem som för mycket länge sedan reste i väglöst land, för dem som fiskade och jagade och för dem som sökte jord att odla upp. Man kan lätt föreställa sig att resenärer av olika slag gav älvarna namn redan i en skriftlös tid.

Naturligtvis kan man jämföra med andra älvsnamn och söka dra slutsatser om namnets ursprung och innebörd. Om vissa av de stora nordnorrländska älvarnas namn har det skrivits rätt mycket och om somliga tror man sig ganska säkert kunna säga att de ursprungligen är samiska eller eventuellt finska, t ex *Lule-*, *Pite-*, *Skellefte-*älv. *Umeälven* bär däremot ett namn som de flesta nog tror är nordiskt. Men det finns också i fråga om detta namn en teori som säger att namnet är finskt. (För säkerhets skull ska sägas att när språkvetare talar om nordiska språk menar man de *nordgermanska* språken, dvs danska, färöiska, isländska, norska och svenska. Finska och samiska tillhör däremot den *finskugriska* språkgruppen.)

Hur är det med namnet *Vindeln*? Här är inte plats för någon lång utläggning men några notiser vill jag lämna som kan vara till hjälp för den som vill grubbla på egen hand.

Man kan till att börja med göra klart för sig att det inte finns så särskilt många belegg av namnet i äldre tid. Åtminstone delvis hänger det nog samman med att man - när man hade blivit bofast - knappast hade någon anledning att bruka ett särskilt namn. Man talar lika

gärna och enklast om 'ån': det går inte att ta fel på ett närliggande vattendrag som är så ojämförligt dominerande.

Från 1600-talet känner vi till några belägg av älvsnamnet, nämligen *Venan*, *Vendela* och *Vindela*. Så skriver nämligen kyrkoherden Olaus Petri Niurenius - alltså på lite olika sätt - i sin beskrivning av Lappland (på latin; handskriftsvarianter finns på Kungliga biblioteket i Stockholm och universitetsbiblioteket i Uppsala. Beskrivningen är delvis översatt i Svenska landsmål 1905.).

Tänkbart är att älvens äldre namn varit *Venda* (alternativt *Vænda* eller *Vinda*), ett förslag som har återkommit då och då. Claes Börje Hagervall, som skrivit en bok om ortnamnen i Vännäs kommun, sammanfattar den tidigare diskussionen och håller i varje fall i princip med om möjligheten. Motsvarande namnformer finns för övrigt i norska älvar.

Med den utgångspunkten blir det också sannolikt att en form av älvsnamnet ingår i *Vännäs*, som på 1500-talet skrivs *Vendenes* och liknande men från 1600-talet i tvåstavig form utan *d*, *Vännäs*.

- 15 -

Men älven heter ju *Vindelälven* säger vän av ordning. Vi känner igen namnet från Niurenius. Namnformen återkommer ju *f ö* också i sjönamnet *Storvindeln*. Den språkhistoriskt tänkbara förklaringen är att uppfatta **vindill* som en avledning till **vinda*.

Finns det något liknande ortnamnspar att jämföra med? Man kan faktiskt finna en parallell i ett mellansvenskt exempel, nämligen sjönamnet *Värmel(n)* som föreslagits utgå från älvsnamnet **Verma*. Dessa två namn behandlas i en artikel om landskapsnamnet *Värmland* av Lennart Moberg i *Namn och bygd* 1966.

Det kunde vara lockande att tänka sig att *Vindill* på motsvarande sätt kan kopplas ihop med älvsnamnet och att avledningsändelsen uttrycker en ungefärlig innebörd av 'samhörighet', dvs sjön som hör ihop med *Venda/Vinda*. Namnformerna *Vindela*, *Vendela* hos Niurenius kan då motsvara *Vindelå*.

Uppfattat på detta sätt är älvsnamnet *Venda* det ursprungliga. Den maskulina formen på ånamnet *Vindel(n)* har språkforskare dessutom noterat och funderat över - oftast är älvsnamn feminina -. En förklaring kunde vara att det är det maskulina sjönamnet *Vindel(n)* som har inverkat och trängt ut äldre, feminina ånamnsformer.

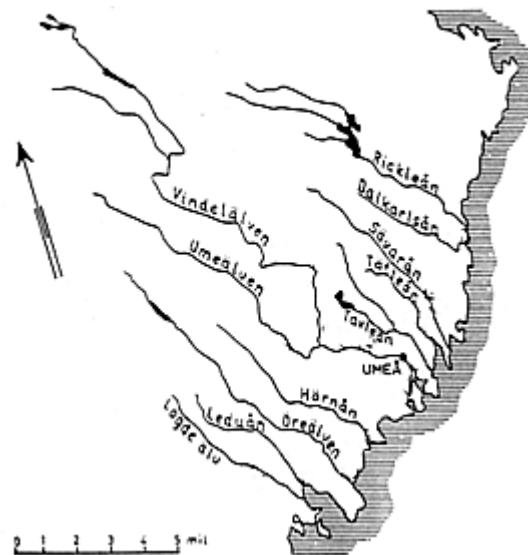
Det finns också annan språklig bakgrund att fundera över. Växlingsformerna kan nämligen jämföras med växtnamn på *vänd-/vändel-/vändla-* osv, i t ex '*vänderot*' (i Västerbotten också '*vängräs*') för *Valeriana sambucifolia*, i folktron ofta med föreställningen att roten "vänder om": ont till gott, sjukdom till bot, likgiltighet till åtrå. (Man kan *f ö* observera att kaprifol, *Lonicera periclymenum*, känd för sitt slingrande växtsätt, i olika delar av Skandinavien bär namn på *-vendel*, *-vindel* och liknande.) Mot den bakgrunden, dvs alternativt möjliga samexisterande växlingsformer, kan man kanske tänka sig att något liknande också gäller älvsbenämningar av typen **venda/vind* - **vendela/vindela*, namn som kommit att i något skede betydelsemässigt skiljas åt och bli namnformer på 'älv' resp 'sjö' enligt modellen ovan.

Innebörden 'vindande', 'vindlande', 'slingrande' kan syfta på älven i hela dess sträckning (jfr

också de samiska namnen: *Vyöddaleiednuo* och *Viddulejiennuo*). Men namnet skulle också kunna syfta på någon speciell *venda*. Kanske är det den första *vendan* från mynningen sett som givit upphovet till namnet, alltså sammanflödet av Umeälven och Vindelälven? I varje fall kan man lätt föreställa sig det idag när man ser det mäktiga skådespelet.

Men säker kan man inte vara!

Jan Nilsson

Älvarna i sydöstra Västerbotten

- 16 -

Arkivarien disputerade

Den 2 maj 1997 var en stor dag för Susanna Angéus Kuoljok, till nyligen arkivarie för de samiska samlingarna vid DAUM. Då försvarade hon i ett vårvarmt Uppsala sin doktorsavhandling med titeln 'Nominalavledning på *ahka* i lulesamiskan'. I Susannas hembygd Jokkmokk i Lule lappmark, där lulesamiskan talas, låg snön ännu djup i skogarna. Släkt, vänner och kollegor i samiskt språkarbete hade anlänt för att närvara vid det högtidliga tillfället.

Samisk ordavledning, som innebär att en avledningsändelse fogas till en ordstam och ger denna en ny betydelsevalör, berör både verb och nomen, dvs. främst substantiv och adjektiv. De avledda orden böjs på vanligt sätt med person- eller kasusändelser. Det samiska avledningssystemet är mycket utvecklat och ger rika möjligheter till nybildning av ord, vilket är viktigt i de samiska språkorganens arbete att skapa nya termer för behoven i det moderna samhället. Samiskan är nu föremål för ett intensivt språkutvecklingsarbete.

Det är avledningar på *ahka*, en av de många avledningar som bildar substantiv, som avhandlingen behandlar. Syftet är dels att klarlägga den formella sidan av ordbildningen, dels att beskriva avledningarnas övergripande betydelseinnehåll. Den förra delen av arbetets syfte har krävt en ingående beskrivning av samiskans struktur och de förändringar, som

uppträder i avledda ord. Den senare delen, som berör avledningsändelsens varierande betydelsekategorier, är avhandlingens centrala del. Med hjälp av de objektiva kriterier som erbjuder sig genom en omskrivning efter bestämda regler, som benämns parafrasering, kan sådana betydelsekategorier som lokalitet, resultat av en handling, medel för handlingens utförande etc. klarläggas. Avhandlingens analys av *ahka*-avledningarna är ett nytt grepp på denna del av den samiska grammatiken och kan bli förebildligt för framtida undersökningar. Nyttan är uppenbar för språkvårdens arbete att bilda nya ord för moderna begrepp.

De högre akademiska studierna lockar nu allt fler samer. Disputationen var den senaste av en rad inom humaniora på senare år, denna gång inom ämnet finsk-ugriska språk vid Uppsala univeritet. För samiskans del var det däremot den första med inriktning på lulesamiskan, även om många betydande språkliga arbeten över denna varietet har sett dagens ljus. Harald Grundströms lulesamiska ordbok är ett exempel. Ur den ordsamlingen har de flesta av de 422 *ahka*-avledningarna hämtats. Här bör nämnas att Israel Ruong 1943 doktorerade över ämnet verbavledningar i den geografiskt och språkligt närliggande arjeplogssamiskan. Susanna Angéus Kuoljoks avhandling är därmed den andra med inriktning på samiskan i de mellersta lappmarkerna i Sverige. Skall det bli en tradition?

Avhandlingen omfattar 266 sidor, är skriven på svenska och har titeln 'Nominalavledningar på *ahka* i lulesamiskan'. Den är utgiven i serien Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Uralica Upsaliensia 28. Distributör: Almqvist & Wiksell International. Box 4627, S-116 91 Stockholm.

Vi lyckönskar till resultatet och ser fram emot fler studier i denna del av samisk grammatik.

Olavi Korhonen

Den belåtna opponenter i motljus.

- 17 -

Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI) är ett statligt institut vars uppgift är att samla in, bevara samt vetenskapligt bearbeta och ge ut material om det immateriella kulturarvet: dialekter, personnamn, ortnamn, folkminnen, visor, folkmusik och den svenska jazzens historia. I SOFI ingår nio olika arkivenheter på skilda platser i landet, vart och ett arkiv med ett regionalt eller ämnesmässigt ansvarsområde. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM) ansvarar för Norrbottens och Västerbotten län.

Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI) ledigförklarar härmed en visstidstjänst t o m 1998-06-30 som

arkivarie med samisk inriktning vid Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM).

Kvalifikationer: Sökande bör ha avlagt akademisk examen med betyg i samiska samt helst ytterligare något av ämnena etnologi, finska eller svenska/nordiska språk Forskarutbildning eller annan vetenskaplig meritering är önskvärd. För ett planerat arbete med kartering av samiska ortnamn är meritering avseende ortnamnsforskning av särskilt värde. Sökande förutsätts ha goda språkfärdigheter i samiska samt god kännedom om samisk kultur och samiska förhållanden.

Arbetsuppgifter:

- planera ett större karteringsprojekt tillsammans med bl a samiska intressenter och Lantmäteriverket
- samla in, bevara, bearbeta, publicera och tillhandahålla material om samiska dialekter, namn, folkminnen och samisk musik.

Tillträdesdag: 1997-09-01

Upplysningar om tjänsten lämnas av arkivchefen Jan Nilsson, tel 090/13 58 16. Fackliga företrädare är Ola Wennstedt (SACO-SR) tel 090/13 58 18 och Staffan Lundmark (TCO-S) tel 090/13 65 63

Ansökan ställd till Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI) jämte meritförteckning och de handlingar i övrigt som sökanden önskar åberopa skall ha inkommit till Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM), Box 4056, 904 03 Umeå senast 1997-06-13. Ange löneanspråk.

- 18-

SKRIFTER UTGIVNA AV DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ

SPRÅK- OCH FOLKMINNESINSTITUET
DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ (DAUM)

Box 4056, Jägarvägen 18, 904 03 UMEÅ,
Tel Expedition och bibliotek 090-13 58 15
E-post: daum@daum.umu.se
<http://www.umu.se/daum/>
Arkivchef 13 58 16 , Förste arkivarie 13 58 18
Arkivariier 13 58 17 (samiska), 13 65 33 (datorer), 13 65 63 (musik)

[Till toppen](#)

DAUM-KATTA / Ola.Wennstedt@sofi.se / 13 juni 2003